

İLETİŞİME DAYALI ÇOK YÖNLÜ ETKİLEŞİM PROGRAMI (İDÇEP)

Nilgün PEKÇAĞLIYAN, İlke BÜTÜN, Tuna TALAŞ, Şebnem ÖZSÜLLÜ

ÖZEL MAVİ BARIŞ ÖZEL EĞİTİM VE REHABİLİTASYON MERKEZİ, ANKARA

ÖZET

İletişim bir organizmanın ürettiği başka organizmalar için anlamlı olan ve böylelikle davranışlarını etkileyen sinyallerden oluşur. Yetişkinler en çok konuşma yoluyla iletişim kurarlar ancak jestler, yüz ifadeleri, duruşlar ve ses tonu da mesajın iletilmesinde etkindir. İletişimsel beceriler sözel ve sözel olmayan becerileri kapsamaktadır. Sosyal iletişimle birlikte yaşanan deneyimler insan ilişkilerinde ve duygu alış verişindeki zenginliği artırır. Sosyal ortamlarda uygun davranış tarzı öğrenilir ve taklit yoluyla sosyal davranışların öğrenilmesi devam eder. İletişim becerileri ve sosyal iletişimdeki kısıtlılık; ilişki kuramama, uygunsuz sosyal ilişki, sosyal izolasyon, jest ve mimiklerin anormal kullanımı, başka insanların tepkilerini anlamama, başka insanlarla ilgilerini ve deneyimlerini paylaşmama şeklinde kendini göstermektedir. Erken çocukluk döneminde gözlenen iletişim ve ilişki problemleri, çocukların aileleri, akranları ve çevreleri ile olan etkileşimini bozmaktadır. Etkileşim girişimi olmayan çocuklar, akranlarını taklit etme, başkalarından gelen iletişim mesajlarını alma, ortak ilgi kurma, ortak dikkati sağlama ve sözel iletişim becerilerini geliştirmede sıkıntı yaşamaktadır. Otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocuklarda, iletişim ve ilişki becerilerinde kısıtlılık belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 0-3 yaş dönemi olan erken çocukluk ilk yıllarında bu becerilerin desteklenmesi, etkileşim ve iletişim temelli programların uygulanması büyük önem taşımaktadır. Kurumumuzda 0-6 yaş aralığında iletişim problemleri olan çocuklar için annelerini de kapsayan bir müdahale programı olarak **İletişime Dayalı Çok Yönlü Etkileşim Programı** (İDÇEP) uygulanmaktadır. İDÇEP, ailelerin (öncelikli olarak annelerin) aktif katılımına dayalı, annenin çocuğu ile etkileşimini arttıran, akran etkileşimini ve empati kurma becerilerini destekleyen, başkaları ile kişisel deneyimlerini paylaşma arzusunu kazandırmayı hedefleyen etkinlik temelli bir erken müdahale programıdır. İDÇEP, anneler ve çocuklarının aktif olarak katıldıkları, anne-çocuk için hazırlanan hedefler doğrultusunda program liderinin rehberlik ettiği, beceri öğretimlerinin gerçekleştirildiği bir programdır. Program uygulamaları video kaydı yapılarak takip edilmekte ve analizleri gerçekleştirilmektedir. Bu program ile, erken çocukluk döneminde, anne - çocuk etkileşimini arttırmak, söz öncesi iletişim becerileri, taklit becerileri, oyun becerileri, dil ve konuşma becerilerini geliştirmek ve davranış kontrolü ile uygun davranışların öğretimine yönelik uygulamaların yapılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erken Çocukluk, OSB, İletişim Bozukluğu, İDÇEP, Anne-Çocuk Etkileşim.

GİRİŞ

İletişim bir organizmanın ürettiği başka organizmalar için anlamlı olan ve böylelikle davranışlarını etkileyen sinyallerden oluşur (Morgan,C.T.,1998). Yetişkinler en çok konuşma yoluyla iletişim kurarlar ancak jestler, yüz ifadeleri, duruşlar ve ses tonu da mesajın iletilmesinde etkindir(Webber ve Scheuermann,2008). İletişimsel beceriler sözel ve sözel olmayan becerileri kapsamaktadır. Sosyal iletişimle birlikte yaşanan deneyimler insan ilişkilerinde ve duygu alış verişindeki zenginliği artırır. Sosyal ortamlarda uygun davranış tarzı öğrenilir ve taklit yoluyla sosyal davranışların öğrenilmesi devam eder.

İletişim becerileri ve sosyal iletişimdeki kısıtlılık; ilişki kuramama, uygunsuz sosyal ilişki, sosyal izolasyon, jest ve mimiklerin anormal kullanımı, başka insanların tepkilerini anlamama, başka insanlarla ilgilerini ve deneyimlerini paylaşmama şeklinde kendini göstermektedir (Mukaddes, 2013). Erken çocukluk döneminde gözlenen iletişim ve ilişki problemleri, çocukların aileleri, akranları ve çevreleri ile olan etkileşimini bozmaktadır. Etkileşim girişimi olmayan çocuklar, akranlarını taklit etme, başkalarından gelen iletişim mesajlarını alma, ortak ilgi kurma, ortak dikkati sağlama ve sözel iletişim becerilerini geliştirmede sıkıntı yaşamaktadır.

Otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocuklarda, iletişim ve ilişki becerilerinde kısıtlılık belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sözel olmayan iletişim (jest/mimik, işaret etme, baş sallama, bay bay yapma vb.) alanlarında da zorlukları vardır (Aysev ve Taner, 2007). İletişim sorunu olan çocuklarda işlevsel iletişimin mutlaka etkili tekniklerle öğretilmesi gerekmektedir (Tekin-İftar, 2013). Özellikle aileler tarafından öncelikle tercih edilen iletişim şeklinin sözel iletişimi, konuşma ve yazma olduğu görülmektedir. Çünkü sözel iletişim hemen herkes tarafından neredeyse her ortamda anlaşılmakta ve kullanılmaktadır. Asıl önemli olan çocuklara konuşmayı değil işlevsel iletişimi öğretmek ailelere de bu bakış açısını kazandırabilmektir. Anne-babalara etkileşime duyarlı öğretim uygulamaları yaptırmak çocuğun iletişim becerilerini geliştirebilmesini sağlamaktadır (Tekin-İftar, 2013). Yürütülen etkileşime duyarlı öğretim uygulamalarının temel amacı anne-babaların çocuklarıyla etkileşimleri sırasında daha duyarlı etkileşim ortağı olmalarını sağlamaktır. Anne-babaların çocuk ile arasındaki etkileşimi başlatacak keyifli etkinlikler bulmak ve bu etkinlikler yoluyla öğretimin yapılması hedeflenmektedir. Ayrıca etkinlik örnekleriyle evde keyifli ve kaliteli zaman geçirmek bu etkinlikleri yaptırırken de hem çocuğun iletişim becerilerini geliştirmek hem de uygun davranışları kazandırmak planlar arasında olmalıdır. Çocukların yetişkinlerle etkileşim içinde olmasının yanı sıra, kendi kendilerine çalışıp oynamayı öğrenmeleri konusunda da onlara yardımcı olunmalıdır (Mcafee ve Leong, 2012).

Aile merkezli ilkeler, aile ve çocuğun gereksinimlerini karşılarken, hizmetlerin doğal ve en kısıtlayıcı ortamda verilmesini gerektirir. Ailenin öncelikli olması, bireyin öncelikli olarak yer aldığı bir dil kullanmak, yani yetersizlikten önce bireyin var olması anlamına gelmektedir. En önemlisi, aile uzman ilişkisinde, uzmanların aileleri karşılıklı bir ortaklık ilişkisinin eşit parçası olarak görmeleridir (Swich, 1996). Gücün en önemli işlevlerinden biri kendi kendine yetebilmeye yönelik becerileri kazandırmaktır. Güç, ailelerin kendilerine yönelik algılarındaki değişiklikler, özgüvenlerindeki artış, amaçlara ulaşma, amaçlara ulaşmak için gerekli olan becerileri kazanma ve uygulamaların desteklenmesi için fırsat yaratılması yoluyla gelişebilir (Dunlap, 1997). Aileler izolasyondan bağımsızlığa, yabancılaşmadan çözümün bir parçası olmaya doğru geçiş sağlayabilirler (Dunlap).

Gelişimsel yetersizliği olan çocukların anne ve babalara verilen aile merkezli uygulamalar; kritik gereksinimleri karşılamak için planların olması, ortak güven ve destek sağlanması uzman ile aile arasındaki ilişkinin özelleştirilmesi, problemi çözmek ve zenginleştirmek için diğer ailelerle işbirliğinin sağlanması, grup görüşmeleri ve bireysel bilgilendirme seminerlerinin yapılması, risk faktörlerinin karşılıklı olarak değerlendirilmesini içermelidir. Çoğunlukla karmaşık tutumlara, duygulara, beklentilere ve davranışlara bağlı olarak ailelerin erken müdahale ve özel eğitim uzmanları tarafından önerilen yardımları etkili bir şekilde kullanması konusunda engeller bulunmaktadır. Yetersizliği olan çocuğa hizmet sağlarken etkili bir işbirliği gerçekleştirmek, anne baba ve uzmanlar arasında güvene dayalı ilişki kurulduğunda sağlanabilir (Howard, Williams ve Lepper, 2011). Fraiberg ve arkadaşları (L.Fraiberg, 1980; S. Fraiberg, 1996), aile ilişkisinin önemini dört şekilde tanımlamışlardır: Somut yardım, duygusal destek, gelişimsel rehberlik ve programın içine yerleştirilmiş psikoterapidir.

İlişki temelli erken müdahale programları anne ve babalara; çocuğun gelişimi ve büyümesine yönelik çocuklarına özgü olacak şekilde rehber olmalı, çocuğun becerileri

ve bireysel gereksinimleri konusunda onları uyarmalı, çocukları ile ilişkilerinden keyif alabilmeleri için yardımcı olmalıdır (Weatherston, 2000).

Tüm bunlar dikkate alındığında; özellikle 0-3 yaş dönemi olan erken çocukluk ilk yıllarında bu becerilerin desteklenmesi, etkileşim ve iletişim temelli programların uygulanması büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda kurumumuzda geliştirdiğimiz **İletişime Dayalı Çok Yönlü Etkileşim Programı** (İDÇEP) 0-6 yaş aralığında iletişim problemleri olan çocuklar için annelerini de kapsayan bir müdahale programı olarak uygulanmaktadır. Etkinlik temelli oluşturulan programdaki etkinlikler alanda uzun yıllardır çalışan uygulamacılar ve uzmanlar tarafından hazırlanmaktadır.

İDÇEP NEDİR VE NASIL BİR PROGRAMDIR?

İletişime Dayalı Çok Yönlü Etkileşim Programı (İDÇEP) Mavi Barış Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi tarafından bir uzman çocuk gelişimi eğitimcisi, iki psikolog ve bir özel eğitim öğretmeni tarafından geliştirilmiş erken müdahale programıdır. Kurumumuzda 0-6 yaş aralığında iletişim problemleri olan çocuklar için annelerini de kapsayan iletişim geliştirme girişimidir.

İDÇEP, *etkileşime duyarlı iletişim temelli yöntemlerle*, ailelerin (öncelikli olarak annelerin) aktif katılımına dayalı, annenin çocuğu ile etkileşimini arttıran, akran etkileşimini ve empati kurma becerilerini destekleyen, başkaları ile kişisel deneyimlerini paylaşma arzusunu kazandırmayı hedefleyen *etkinlik temelli* bir erken müdahale programıdır. *Çok yönlü* bir programdır çünkü, hem ailenin hem çocuğun gereksinimlerini ve karşılıklı yararlanmaları düşünülerek hazırlanmıştır.

İDÇEP, anneler ve çocuklarının aktif olarak katıldıkları, anne-çocuk için hazırlanan hedefler doğrultusunda program liderinin rehberlik ettiği, beceri öğretimlerinin gerçekleştirildiği bir programdır. Program uygulamaları video kaydı yapılarak takip edilmekte ve analizleri gerçekleştirilmektedir. Bu program ile erken çocukluk döneminde, anne - çocuk etkileşimini arttırmak, söz öncesi iletişim becerileri, taklit becerileri, oyun becerileri, dil ve konuşma becerilerini geliştirmek ve davranış kontrolü ile uygun davranışların öğretimine yönelik uygulamaların yapılması hedeflenmiştir.

İDÇEP NASIL UYGULANIR?

Program en az 3 çocuk, 3 anne ve 2 lider eşliğinde 10 hafta boyunca oyun ortamına yönelik düzenlenen bir mekânda haftada 1 kez, bir saatlik aktif katılımı sürdürülmektedir. Bu program birinci 4 oturum ve ikinci 4 oturum olmak üzere 2 bölümden oluşmaktadır. Program başlamadan önce seçilen çocuklar serbest oyun ortamında gözlenir ve kamera çekimi alınır. Gözlemler ve çekimler analiz edilerek çocukların etkileşim girişimleri, iletişim becerileri, davranış örüntüleri ve oyun becerileri değerlendirilir. Annelerle de yapılandırılmış görüşme formu doldurularak kendi gereksinimleri, çocuklarının gereksinimleri, programdan beklentileri hakkında bilgi toplanmaktadır. Bu ön hazırlık çerçevesinde alınan veriler doğrultusunda program oluşturulur etkinlikler ve çalışılacak hedefler çocukların performanslarına ve annelerin beklentilerine yönelik seçilir. Uygun bir mekânda, etkinliklere yönelik oyuncak seçimi, oyun kurgusu, etkileşimi arttıracak cazip ve dikkat çekici materyaller hazırlanır ve uygulamalara başlanır.

Liderler tarafından program uygulanırken, annelere çocukları ile uygulayacakları etkinlik örneği yazılı olarak verilir. Kullanacakları materyal ortamda hazır olarak bulundurulmaktadır. Verilen etkinlik örneğini kendi çocuklarıyla uygulamaları istenir. Bu sırada liderler tarafından anne-çocuk etkileşimi ve etkinliği uygulama biçimleri gözlenir. Eş zamanlı olarak geri bildirimler verilmekte ya da uygulamalı olarak çocukla etkinliği lider yaparak anneye model olmaktadır. Model olma ve dönütler sonrasında annenin çocuğu ile tekrar uygulama yapması istenmektedir. Bu arada iletişim çabası, amacı ve biçimi konusunda anneye bilgi verilmektedir. Uygulamalar sırasında annelerin birbirleriyle olan etkileşimleri, paylaşımları ve birbirlerine olan desteklerini sağlamak amaçlı yönlendirmeler yapılmaktadır.

Birinci 4 oturum sonunda, annelerle çekilen videoların izlendiği, dönütlerin verildiği, evde uygulayacakları etkinlik örneklerinin ve hedef davranışların anlatıldığı toplantı yapılmaktadır. Ayrıca gereksinimler sonucu belirlenen hedeflere yönelik ayrıntılı bilgilendirme toplantıları yapılmaktadır.

İkinci 4 oturum sonunda, son değerlendirme toplantısı yapılmaktadır. Son toplantıda video analizleri, yeni etkinlik önerileri, çocukların anneleri ile, annelerin çocukları ile ve çocukların diğer çocuklarla olan etkileşimleri, iletişim girişimleri, iletişim araçları ve amaçları değerlendirilmektedir. Annelerin program ile ilgili geri bildirimleri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmaktadır.

Program sonlandırıldıktan 3 ay sonra İDÇEP' na katılan annelerle izleme toplantısı yapılarak süreç değerlendirilir. Annelerin eve verilen etkinlik örneklerini uygulama düzeyleri ve çeşitlendirebilme becerileri gözden geçirilir. Anneler programda öğrendikleri becerileri gerçekleştirebildiklerine dair olumlu ve olumsuz dönüt verebilirler. Bu doğrultuda bazı anneler için program yeniden düzenlenerek anne ve çocuk yeniden bireysel olarak programa alınabilmektedir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

OSB ve iletişim problemi olan çocuğa sahip olan ailelerin daha fazla stres yaşadıkları görülmektedir. OSB olan çocuk isteklerini ve gereksinimlerini ifade edememekte, anne-babalar bu gereksinimleri anlayamadığı ve karşılayamadıkları zaman kendilerini yetersiz ve engellenmiş hissetmektedirler. Bu yüzden öncelikli olarak İDÇEP ile annelerde kaygı ve stresi azaltarak duruma ilişkin bakış açılarını değiştirmek, olumlu tutum kazandırmak, çocukları ile her ortamda uygun iletişim yöntemlerini kullanmalarını sağlamak, çocuklarının davranışlarını yönetebilmek ve çocukları ile geçirdikleri zamanları aktif, kaliteli ve hedefe yönelik kullanabilmelerini sağlamaktır.

Ayrıca İDÇEP İLE;

- ✓ Sosyal etkileşimi talep etme, isteme,
- ✓ Beceri ve deneyimlerini paylaşmak için istekli olma,
- ✓ Uyum sağlama ve sürece dahil olma, aktif katılım,
- ✓ Anlamlı sosyal iletişimin artması,
- ✓ Kişiler arası etkileşim ve diğer kişilerle ortak şeyler yapma isteğinde artış amaçlanmakta ve etkinliklerle bunlar annelere ve çocuklara kazandırılmaktadır.

Temel olarak erken dönem iletişim becerileri, ortak ilgi, ortak dikkat, iletişim kurma niyeti, sırasını bekleme ve sıra alma, iletişim kurma talepleri, uygun şekilde reddetme, ilgi çekme girişimi, sosyal iletişim becerileri (el sallama, evet hayır anlamında jestler vb..) yapılan etkinliklerle geliştirilmeye çalışılmaktadır.

- ✓ Uygulanan İDÇEP programları sonucunda annelerden alınan dönütler sonucunda;
- ✓ Çocuklarına karşı yaklaşımlarında olumlu yönde değişiklikler olduğu,
- ✓ Olumlu iletişimlerinin arttığı,
- ✓ Oyunları çeşitlendirebildikleri,
- ✓ Çok eğlenceli ve kaliteli zaman geçirdiklerini,
- ✓ Çocuklarına yönelik davranış ve tutumlarında değişiklik olduğu,
- ✓ Çocuklarının sosyal duygusal gelişimlerini daha iyi yorumlayabildiklerini,
- ✓ Çocuklardan gelen etkileşim sinyallerini daha iyi aldıkları ve etkileşime geçebildikleri,
- ✓ Söz öncesi iletişim becerilerini desteklemenin konuşma becerisini artırdığının önemini daha iyi anladıkları anlaşılmıştır.

Ayrıca anneler İDÇEP programını çok sevdiler ve her oturuma keyifli gelerek etkinliklere katıldılar, motivasyonları çok güçlü ve katılma istekleri yok yüksekti. Program bittiğinde de devam etmesi yönünde istekleri ve talepleri oldu. Anneler aralarında etkileşimi devam ettirerek görüşmeler ayarladılar, birbirleri ile kurum dışı ortamlarda görüştüler ev gezmeleri ve sosyal çevrede buluşmalar ayarladılar.

Sonuç olarak; çocukların anneleri ile olan etkileşim ve iletişim becerilerini desteklemek amaçlı İDÇEP sonrasında annelerin öğretme becerileri ve bazı etkileşimsel davranışları ile çocukların söz öncesi ve sözel iletişim becerilerinde olumlu yönde değişme olduğu söylenebilir. Erken müdahalenin öncelikleri sadece çocuğun gelişiminin ve işlevlerinin artırılmasını değil, çocuk için daha nitelikli bir yaşam sağlamayı ve anne babalık yeterliliğinin ve güveninin geliştirilmesini de içermektedir (Dunst ve Bruder, 2002). Bu tarz etkileşime duyarlı iletişim temelli yöntemlerle geliştirilen aile temelli programların hazırlanması ve araştırmaların yapılması önerilmektedir. Bu programlarla OSB ve ilişki bozukluğu tanısı almış çocukların anne ve babaları ile iletişim becerilerinin geliştirilmesi ve etkililiğinin ölçülmesi bu çalışmaların geçerliliğini arttıracaktır. İDÇEP programının etkililiğinin ortaya konulması için karşılaştırmalı araştırmaların yapılması düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Austin V.L. & Sciarra D.T.(2012). Çocuk ve Ergenlerde Duygusal ve Davranışsal Bozukluklar. (Çev. Ed. Özkes M.). Nobel Yayınları.
- Aysev, S.A.&Taner,I.Y.(2007).Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları.Janssen-Cilag. s282.
- Dunlap,K.M.(1997). Family empowerment: One outcome of cooperative preschool education. Child Welfare
- Dunst, C. J., & Bruder, M. J. (2002). Valued outcomes of service coordination, early intervention, and natural environments. Exceptional Children.
- Gutstein, S.E.,& Sheely, R.K.(2002). Relationship Development Intervention with Young Children.Jessica Kingsley Publishers,UK and USA.

- Howard, V.F.&Williams, B.&Lepper, C.E.(2011).Özel Gereksinimi Olan Küçük Çocuklar. (Çev. Ed. Akçamete, G.). Nobel Yayınları.
- Kırcaali-İftar, G. (2007). Otizm spektrum bozukluğu. İstanbul: Daktylos Yayınları.
- Mcafee, O. & Leong,D.J.(2012).Erken Çocukluk Döneminde Gelişim ve Öğrenmenin Değerlendirilmesi ve Desteklenmesi. (Çev. Ed. Ekinci, B.). Nobel Yayınları.
- Morgan, C.T.(1998). Psikolojiye Giriş.(Çev.Yayın Sorumlusu Karakaş, S.). Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, 12.Baskı. Bölüm 7, s167.
- Mukaddes, N.M.,(2013). Otizm Spektrum Bozuklukları. Nobel Tıp Kitabevi.
- Sher, B. (2009). Early Intervention Games.Jossey-Bass, Wiley.
- Tekin-İftar, E.(2013). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar ve Eğitimleri.Vize Yayıncılık.
- Trawick-Swith, J.,(2013). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim.(Çev. Ed. Akman, B.). Nobel Yayınları.
- Weatherston, D. J. (2000). The infant mental health specialist. Zer oto Three.
- Webber, J.,&Scheuermann, B. (2008). Educating students with autism: A quick start manual. Leader,13, 58-59.